

Μακεδονικά

Τόμ. 12 (1972)

Αφιερύεται εις την μνήμην Γεωργίου Θεμελή, Χαραλάμπους Λέκα

Ι. Π. Μαμαλάκη, Το Άγιον Όρος (Άθως) διά μέσου των αιώνων

Αντώνιος-Αιμίλιος Ταχιάος

doi: [10.12681/makedonika.1026](https://doi.org/10.12681/makedonika.1026)

Copyright © 2015, Αντώνιος-Αιμίλιος Ταχιάος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ταχιάος Α.-Α. (1972). Ι. Π. Μαμαλάκη, Το Άγιον Όρος (Άθως) διά μέσου των αιώνων. *Μακεδονικά*, 12, 521-525. <https://doi.org/10.12681/makedonika.1026>

nis honoribus quos acceperunt Alexander et successores eius, Diss. Paris, 1890) και έντεϋθεν και έξαντλητικώς έρευνηθή υπό τών ιστορικών του Μ. 'Αλεξάνδρου, έπειδή όμως ή θεοποίησης έχει σχέση με την έπίσκεψίν του εις τό μαντεϊον, όπου, κατά τόν σ. (σελ. 90), όχι μόνον ή θεία καταγωγή αυτού άνεγνωρίσθη, αλλά και αυτή ή θεία υπόστασις του έμμέσως είχε γίνει παραδεκτή, δικαιολογείται πλήρως ή προσθήκη του κεφαλαίου τούτου. Βεβαίως ουδεις θα είχε την άπαιτησιν να έρευνησθ ό σ. έξ ύπαρχης ένα τόσο ενού θέμα, ως τό της θεοποίησης του 'Αλεξάνδρου, δι' αυτό όρθώς πράττει εξέτάζων τούτο εις γενικώς γραμμάς. Διά του ύποκεφαλαίου δέ (σελ. 98-100), ένθα έρευνή τās περι τών ήγεμόνων και βασιλέων άντιλήψεις τών άσιατικών λαών, αισθητώς ένισχύει την κυριαρχούσαν άποψιν μεταξύ τών ιστορικών ότι ή θεοποίησης του 'Αλεξάνδρου τās ρίζας της έχει εις τās περι ήρώων και θεών άντιλήψεις τών Έλλήνων. 'Η θεοποίησης ζώντος θνητού δέν ήτό τι άσύνηθες εις τούς Έλληνας και εις τό έλληνικόν πνεύμα μέχρι τότε και δέν ήτο συνέπεια άσιατικών επιδράσεων, ως πιστεύουν μερικοί έρευνηταί (βλ. π.χ. 'Απ. Δασκαλάκη, 'Η θεοποίησης του Μεγάλου 'Αλεξάνδρου. Έπιστ. Έπετηρ. Φιλολ. 'Αθηνών 1959/60, σελ. 149). Πολύ όρθως λοιπόν ό σ. τοποθετεί τό πρόβλημα καταλήγων μετά του Birt, Alexander der Grosse u. das Weltgriechentum 446 ότι «ή θεοποίησης του 'Αλεξάνδρου, τουλάχιστον ως προς τόν πυρήνα αυτής, ύπήρξε δημιούργημα τών έν τώ 'Ελλαδικώ χώρω κρατουσών θρησκευτικών και πολιτικών πεποιθήσεων, ένθ ή περαιτέρω διαμόρφωσις αυτής έδέχθη πολλά στοιχεία έξ 'Ασιατικών παραδόσεων και μάλιστα Αίγυπτιακών και Περσικών».

'Η μελέτη αυτή του κ. Σδράκα όμολογουμένως άποτελεί σημαντική προσφοράν εις την ιστορικήν έπιστήμην, δεικνύει ένήμερωσιν έπι τών προβλημάτων της έσωτερικής πολιτικής του Μ. 'Αλεξάνδρου, με την όποιαν άλλωστε και εις άλλην έκτενεστέραν έργασίαν είχαν άσχοληθθ παλαιότερον ('Ο μέγας 'Αλέξανδρος, τό θαύμα τών αιώνων, Νέα 'Υόρκη 1953), χαρακτηρίζεται άπό έπιστημονικήν ευσυνειδησίαν, άκριβολόγον σκέψιν και κριτικήν και μεθοδικήν ικανότητα. 'Ο σ. κάμνει καλήν χρήσιν τών πηγών, κινείται άνέτως εις την πλουσίαν βιβλιογραφίαν, την σχετικήν με τό θέμα, και είναι γνώστης τών διαφόρων προβλημάτων, τά όποια άπσχόλησαν έσχάτως τούς έρευνητάς. 'Αβλεψίαί τίνες, ως ή έν σελ. 96, ένθα ό Μιλτιάδης ό Κυψέλου έμφανίζεται ως ίδρυτής της Κυρήνης άντι της Θρακικής Χερσονήσου, ή άσημαντος έλλειψις προσφάτου βιβλιογραφίας, π.χ. A. Gitti, Alessandro Magno all' oase di Siwah. Il problema de la fondi, Bari 1953, δέν μειώνουν ποσώς την άξίαν του έργου.

Δ. ΚΑΝΑΤΣΟΥΤΑΗΣ

'Ι. Π. Μ α μ α λ ά κ η, Τό "Άγιον Όρος ("Άθως) διά μέσου τών αιώνων, Θεσσαλονίκη 1971, σελ. λβ' + 686 + 24 πίνακες. (Δημοσίευμα της 'Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, Μακεδονική βιβλιοθήκη, άρ. 33).

Τά κατ' έτος άνά τόν κόσμον εκδιδόμενα βιβλία περι 'Άγιου Όρους είναι άρκετά εις άριθμόν. 'Αλλά έξ αυτών άναφέρονται εις τό άγιώνυμον όρος γενικώς, άλλα δέ εις έπί μέρους πτυχάς της ιστορίας ή της τέχνης του. Τά πλείστα τών βιβλίων αυτών γράφονται υπό ξένων συγγραφέων εις τās γλώσσας των, έλάχιστα δέ έξ αυτών έχουν καθαρώς έπιστημονικόν χαρακτήρα. Τά υπό Έλλήνων συγγραφέων γραφέντα βιβλία περι "Άθω είναι πολύ όλίγα, τά έξ αυτών δέ έχοντα κάποιαν έπιστημονικήν χροιάν είναι έλάχιστα. Τούτων λαμβανομένων ύπ' όψιν είναι φυσικόν κατ' άρχην να ύποδεχθθ κανεις μετά χαράς την ύπό του κ. 'Ι. Μαμαλάκη έκδοσιν τόσον όγκώδους και κατά τās έπιστημονικάς άπαιτήσεις δεοντως τεκμηριωμένου έργου περι της κατ' "Άθω μοναστικής πολιτείας. 'Εξαιρέσει τών έργων του

Γερ. Σμυρνάκη, Κ. Βλάχου καί Γ. Σωτηρίου, δυσκόλως ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης θά εὕρισκε βιβλίον ἑλληνικόν ὅπου ἐκτίθεται διεξοδικῶς πῶς ἡ ἱστορία τοῦ Ἁγ. Ὁρους καί τῶν ἐπ' αὐτοῦ Ἱ. Μονῶν. Ἄρα λοιπόν τό ἔργον τοῦ κ. Μαμαλάκη ἔρχεται νά πληρώσῃ κενόν, τό ὁποῖο ἡ ὑπαρξίς εἶναι πολύ αἰσθητή εἰς τήν ἑλληνικήν περί Ἄθω βιβλιογραφίαν.

Εἰς τās σελ. ιζ'-'λα' ὁ συγγραφεὺς παραθέτει βιβλιογραφίαν, τήν ὁποίαν χωρίζει εἰς δύο μέρη, τās πηγάς καί τὰ βοηθήματα. Ἐκ τῆς βιβλιογραφίας ταύτης, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀντιλαμβάνεται ὁ ἀναγνώστης, ὅτι ὁ συγγραφεὺς δέν χρησιμοποιεῖ ἀπ' εὐθείας τās σλαβικῆς, ἰβηρικῆς καί ρουμανικῆς περὶ Ἁγίου Ὁρους πηγάς, ἀλλὰ κάμνει χρῆσιν αὐτῶν ἐμμέσως δι' ἀποσπασμάτων αὐτῶν, τὰ ὁποῖα εὕρισκε εἰς μελέτας καί ἄρθρα ἄλλων συγγραφέων. Ὁ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως παρατιθέμενος πίναξ τῶν βοηθημάτων δεικνύει κάποιαν ἑλλειψιν μεθοδικότητος, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τήν ἐπιλογὴν καί παράθεσιν τούτων. Μετὰ τήν ὑπὸ τοῦ I. D o e n s δημοσίευσιν τῆς ἐκτενεστάτης βιβλιογραφίας περὶ Ἁγ. Ὁρους (βλ. Le mil-lénaire du Mont Athos. 963-1963. Études et mélanges. II. Venezia-Chevetogne, s.a., pp. 337-495) θά ἀνέμενε κανεὶς ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ παρόντος ἔργου θά παρέθετε λεπτομερέστερον καί πληρέστερον βιβλιογραφικόν πίνακα, τουλάχιστον ἔργων εἰς τήν ἑλληνικήν καί τὰς εὐρωπαϊκῆς γλώσσας, ὥστε ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης, ὅστις δέν ἔχει προχειρῶς εἰς τήν διάθεσιν του τήν βιβλιογραφίαν τοῦ Doens, νά δύναται νά συμβουλευθῇ ἐκείνην τοῦ ἔργου τούτου. Ἄντ' αὐτοῦ ἡ βιβλιογραφία τοῦ κ. Μαμαλάκη εἶναι ἐν τῷ συνόλῳ τῆς πωχῆ καί ἀτελεῆς. Εἰς τό παρὸν ἔργον θά ἦτο προτιμότερον, ἀντὶ ἐνὸς γενικοῦ βιβλιογραφικοῦ πίνακος, νά ἐδίδετο ἀναλυτικὴ βιβλιογραφία εἰς τήν ἀρχὴν ἢ τό τέλος ἐκάστου κεφαλαίου.

Τό κυρίως ἔργον προτάσσεται εἰσαγωγή (σ. 5-29), ἡ ὁποία διαλαμβάνει ἐπισκόπησιν τοῦ χριστιανικοῦ ἀσκητισμοῦ μέχρι τοῦ 10ου αἰῶνος, δηλαδή μέχρι τῆς ὀργανώσεως τοῦ μοναχισμοῦ ἐν Ἄθῳ (σ. 5-18), ἀναφορὰν εἰς τήν στάσιν τῆς Ἐκκλησίας καί τῆς Πολιτείας ἐναντί τῶν μοναχῶν (σ. 18-20), περιγραφὴν τῆς γεωμορφολογίας καί τοῦ κλίματος τῆς χερσονήσου τοῦ Ἄθω («Ἄθωρον» κατὰ τὸν συγρ.) (σ. 20-26) καί τήν παλαιότεραν ἱστορίαν τῆς χερσονήσου (σ. 26-29). Εἶναι σαφές ὅτι ἡ εἰσαγωγή ἀναφέρεται εἰς ἀνομοιογενῆ θέματα. Τὰ δύο πρῶτα κεφάλαια, ἔχοντα ἅπαντα τὰ μειονεκτήματα τῆς συγγραφῆς τῶν ὑπὸ μὴ εἰδικῶν, εἶναι ἐν τούτοις χρήσιμα ὡς εἰσάγοντα τὸν μὴ ἐπαίοντα ἀναγνώστην εἰς τό θέμα τοῦ ὀρθοδόξου μοναχισμοῦ.

Τό ἔργον τοῦ κ. Μαμαλάκη διαιρεῖται εἰς τρία βιβλία, ἔχοντα ἀντιστοιχῶς τοὺς τίτλους «Τό Ἁγιον Ὁρος ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν», «Τό Ἁγιον Ὁρος ὑπὸ τοὺς Τούρκους» καί «Τό Ἁγιον Ὁρος ἀγιογνώμενον καί ἐλευθερον». Δέν θά συμφωνήσωμεν μετὰ τοῦ συγγραφέως διὰ τήν τοιαύτην διαιρέσιν τῆς ἱστορίας τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Κατ' ἀρχὴν ἡ ἔκφρασις «ἐπὶ Βυζαντινῶν» μᾶς εὕρισκε ὀλῶς ἀντιθέτους. Οἱ Βυζαντινοὶ ἦσαν Ἕλληνες, θά ἦτο δὲ πράγματι παράδοξον νά ἀναφερόμεθα εἰς περίοδον τῆς ἱστορίας ἐνὸς ἑλληνικοῦ χώρου καί νά ἐλέγμεν «ἐπὶ Ἑλλήνων». Δοθέντος ὅτι ἡ πλειοψηφία τῶν ἀγιορειτῶν μοναχῶν ἦτο βυζαντινῆ, ἄρα ἑλληνικῆ, καί τοιαύτη παρέμεινε καί μετὰ τήν κατάλυσιν τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, δέν νοεῖται διατὶ πρέπει νά λέγομεν «ἐπὶ Βυζαντινῶν». Ἐπειτα ἡ ἄθωνικὴ μοναστικὴ πολιτεία εἶναι θεομῶς πνευματικῆς καί ἐκεῖνο, τό ὅποιον καθορίζει τὰς ἐξελίξεις τοῦ βίου τῆς εἶναι κυρίως ἡ πνευματικὴ ἐξέλιξις καί διαφοροποίησις. Τὰ ἐξωτερικὰ γεγονότα, αἱ πολιτικαὶ μεταβολαί, ἡ ἐναλλαγὴ εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς θεσμοὺς, ὁ ὁποῖος καθορίζουν τās μετὰ τοῦ «κόσμου» σχέσεις τῆς εἶναι βεβαίως οὐσιώδεις παράγοντες τῆς ἱστορίας καί τοῦ βίου τῆς, ἀλλὰ ἀποτελοῦν ἀπλῶς τό πλαίσιον ἐντὸς τοῦ ὁποίου πραγματοποιοῦνται αἱ πνευματικαὶ ἐξελίξεις καί μεταβολαί. Τό πλαίσιον αὐτό, ἔστω καί ἂν ἐνίοτε ταυτίζεται μετὰ τῶν γενεσιουργῶν αἰτίων τῶν πνευματικῶν μεταβολῶν τοῦ Ἄθω, ἐν τοσοῦτῳ παραμένει στοιχεῖον δευτερευούσης σημασίας, ὥστε νά μὴ καθορίῃ αὐτό τὰ συμβατικά ὄρια τῶν πνευματικῶν ἐναλλαγῶν εἰς τήν ἱστορίαν τῆς μοναστικῆς πολιτείας. Ἄν ὁ κ. Μαμαλάκης εἶχεν ἐξ ἀρχῆς δεχθῆ τήν ἱστορίαν τοῦ Ἄθω ὡς ἱστορίαν μῆς ἀποκλει-

στικῶς πνευματικῆς πολιτείας, θὰ ἐδίσταζε νὰ υἰοθετήσῃ τοιαύτην διαίρεσιν τῶν περιόδων τοῦ βίου της, ἀλλὰ μᾶλλον θὰ ἠκολούθει τὴν πνευματικὴν ἐξελίξειν καὶ τὴν ἔσωτερικὴν διαμόρφωσιν τοῦτου, καὶ συμφῶνως πρὸς τὰς ἐξελίξεις εἰς αὐτοὺς τοὺς τομεῖς θὰ καθώριζε τὰς περιόδους τῆς ἱστορίας. Εἶναι βεβαίως ἀληθὲς ὅτι ὁ κ. Μαμαλάκης ἐν τῇ διαπραγματεύσει τῶν ἐπὶ μέρους ἱστορικῶν θεμάτων οὐδόλως παραβλέπει τὰ στοιχεῖα ταῦτα, ἡ ἔξωτερικὴ ὅμως ὑποδιαίρεσις τοῦ ἔργου ὀδηγεῖται περισσώτερον ἀπὸ τὰ κριτήρια τῆς *historia profana*, παρὰ ἐξ ἐκείνων τῆς *historia sacra*.

Τὸ πρῶτον βιβλίον διαίρεται εἰς τέσσαρα μέρη. Εἰς τὸ πρῶτον μέρος ἐξιστορεῖται ἡ διαμόρφωσις τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐπὶ τοῦ Ἅθω μέχρι τοῦ ἔτους 1204 (σ. 33-91). Τὸ μέρος τοῦτο ἀναφέρεται κυρίως εἰς τὴν ἰδρυσιν τῆς Ἱ. Μονῆς Μεγίστης Λαύρας, καὶ τὴν κοινοβιακὴν ὀργάνωσιν ταύτης ὑπὸ τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτου. Τὸ δεύτερον μέρος (σ. 93-147) ἀναφέρεται εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἅθω ἀπὸ τοῦ 1204 μέχρι τῆς ὀριστικῆς καταλήσεως τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους. Εἰς τὸ μέρος τοῦτο ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει τὰς καταστρεπτικὰς συνεπείας, τὰς ὁποίας εἶχε διὰ τὸ Ἅγ. Ὄρος ἡ ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων κατάληψις τοῦτου, καθὼς καὶ τὰς ἐν συνεχείᾳ κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα προσπαθείας διὰ τὴν ἀνασυγκρότησιν τοῦτου. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τῶν Παλαιολόγων ὁ κ. Μαμαλάκης βλέπει ἐν Ἁγ. Ὅρει ἀναπτυσσομένους ἐθνικοὺς ἀνταγωνισμοὺς, ἔχοντας τὴν ἀρχὴν τῶν, ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὸν πολυεθνικὸν χαρακτῆρα τοῦ πλήθους τῶν μοναστῶν (Ἕλληνες, Σέρβοι, Ἴβηρες, Βούλγαροι, Ρῶσοι, Ἀμαλφίνοι κ.λ.), ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν προσωρὴν κατάληψιν τῆς χερσονήσου ὑπὸ τῶν Σέρβων. Ἐνδιαφέρονται εἶναι αἱ ἀπόψεις τοῦ κ. Μαμαλάκη ἐπὶ τοῦ θέματος τοῦ θρυλουμένου διωγμοῦ τῶν Ζωγραφιδῶν μοναχῶν ὑπὸ Μιχαῆλ τοῦ Παλαιολόγου. Ὁ κ. Μαμαλάκης μεταθέτει τὸ θέμα ἀπὸ τοῦ θρησκευτικοῦ πεδίου εἰς τὸ ἐθνικόν, δηλαδὴ δεχεται ὅτι πράγματι ἐφρονεῖθσαν Βούλγαροι μοναχοὶ ὑπὸ Βυζαντινῶν στρατιωτῶν ἕνεκα ἑθνικοῦ μίσους καὶ ὅχι διὰ λόγους θρησκευτικοῦς (βλ. σ. 99-102). Ἐν προκειμένῳ θὰ ἠθέλαμεν νὰ ὑπενθυμίσωμεν ὅτι ὁ θρύλος οὗτος ἔχει σλαβικὴν προέλευσιν (βλ. Afonskij paterik, II, ἐκδ. 7η, Μόσχα 1897, σ. 233), ὡς ἐπίσης ρωσικὴν προέλευσιν ἔχουν καὶ τὰ πλαστὰ γράμματα τῶν ἁγιορειτῶν μοναχῶν πρὸς τὸν μέγαν ἡγεμόνα τῆς Μόσχας Βασίλειον ἐναντίον τῆς ἐνώσεως τῆς Φλωρεντίας, τὰ ὁποῖα ἐντελῶς ἄγνοεὶ ὁ κ. Μαμαλάκης (βλ. A. Zieger, Die Union des Konzils von Florenz in der russischen Kirche, Würzburg 1938, σ. 107-108). Πάντως ἡ προτινιμὸν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως λύσις περὶ τοῦ διωγμοῦ τῶν Ζωγράφιδῶν καὶ λογικοφανῆς εἶναι καὶ νέον φῶς ρίπτει εἰς τὸ πρόβλημα. Τὸ τρίτον μέρος τοῦ πρώτου βιβλίου εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὴν πνευματικὴν κίνησιν καὶ ἀκτινοβολίαν τοῦ Ἁγίου Ὄρους «ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν». Δὲν καταλαβαίνομεν τί θέσιν δύνата νὰ ἔχη ἐδῶ τὸ Ἀ' κεφάλαιον ὑπὸ τίτλῳ «Ἡ διαμόρφωσις τοῦ ἁγιορειτικοῦ ἀσκητισμοῦ καὶ ἡ ἐπέκτασις αὐτοῦ πρὸς τὰ ἔξω» (σ. 149-160), τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς τὴν πρὸ τοῦ 1204 περίοδον, μέγα δὲ μέρος τοῦτου θὰ εἶχε θέσιν εἰς τὴν εισαγωγὴν τοῦ βιβλίου, ὅπου γίνεται γενικῶς λόγος περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ χριστιανικοῦ ἀσκητισμοῦ. Τὰ δύο ὑπόλοιπα κεφάλαια τοῦ τρίτου αὐτοῦ μέρους ἀναφέρονται εἰς τὴν ἡσυχαστικὴν κίνησιν καὶ τὴν ἀκτινοβολίαν τοῦ ἁγιορειτικοῦ μοναχισμοῦ εἰς τοὺς ὀρθοδόξους λαοὺς. Ἐδῶ πραγματικῶς λυπεῖται κανεὶς βλέπων τὴν ἄγνοιαν τῶν σλαβικῶν πηγῶν, τὸν ὁποῖον ἕν ὁπίτης χειρὸς χρήσις θὰ εἶδεν εἰς τὸν κ. Μαμαλάκην τὴν δυνατότητα συγγραφῆς ἐνὸς ἐκ τῶν ὠραιοτέρων κεφαλαίων τῆς ἁγιορειτικῆς πνευματικῆς ἱστορίας. Ἄλλὰ καὶ τῶν ἐλληνικῶν πηγῶν δὲν ἐγένετο ἐνταῦθα ἡ δέουσα χρήσις. Οἱ Βίοι τῶν Γρηγορίου Παλαμά, Γρηγορίου τοῦ Σιναΐτου, Μαξίμου Κουσκοκλύβη, Σάββα Βατοπαδίου, Νίφωνος, Γερμανῶ Μαρτύλλη, Ρωμύλου, Διονυσίου, τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς φερωνύμου μονῆς, κ.ἄ. ἀποτελοῦν λαμπρὰς ἱστορικὰς πηγὰς, ὅχι μόνον διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ σκηπτικοῦ καὶ ἀσκητικοῦ βίου κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἡσυχαστικοῦ κινήματος, τῶν πτυχῶν καὶ ἀποχρώσεων αὐτοῦ, καθὼς καὶ τῶν κέντρων ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐκαλλιέργηθη οὗτος. Τὸ μεγα-

λειώδες ἡσυχαστικὸν κίνημα, τὸ ὁποῖον ἐδημιούργησεν ἐποχὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἄθω, ἀλλὰ καὶ τοῦ Βυζαντίου, τῆς Βουλγαρίας, τῆς Σερβίας καὶ τῆς Ρωσίας γενικώτερον, ἐξετάζει ὁ κ. Μαμαλάκης (σ. 163-177) μὲ κέντρον ἀποκλειστικῶς τὸν Γρηγόριον Παλαμᾶν καὶ τὴν μετὰ τοῦ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδίνου δογματικὴν ἀντιδικίαν αὐτοῦ, ἐνῶ ὁ Ἕσυχασμὸς ἀπετέλει κίνημα πνευματικόν, τὸ ὁποῖον καθώριζεν ἀρχὰς ἐσωτερικῆς πνευματικῆς ζωῆς τῶν ἀγιορειτῶν. Ἐκ τῶν παραπομπῶν τοῦ κ. Μαμαλάκη εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἀπουσιάζουν πολλὰ ἀξιόλογα ἔργα, ὅπως τὸ τοῦ J. Me y e n d o r f f, Introduction à l'étude de Grégoire Palamas, Paris 1959. Χρήσιμον θὰ ἦτο διὰ τὸν κ. Μαμαλάκη ἐνταῦθα καὶ τὸ ἄρθρον τοῦ Εὐλ. Κορυλά, Τὸ κέντρον τῶν ἀρχαίων ἡσυχαστῶν, ἡ Σκήτη τοῦ Μαγουλά ἐν Ἄθῳ καὶ ὁ πατριάρχης Κάλυπτος ὁ Α', ἐν «Ἀγιορειτικῇ Βιβλιοθήκῃ», ΙΗ' (1953), 127-134, 199-207 καὶ 275-282. Τὸ τέταρτον μέρος τοῦ πρώτου βιβλίου ἀναφέρεται εἰς τὰς καλὰς τέχνας ἐν Ἄγιῳ Ὁρει «ἐπὶ Βυζαντινῶν» (σ. 189-222). Διερωτώμεθα τί ἀξίαν δύνανται νὰ ἔχη ἐπιστημονικῶς τὸ κεφάλαιον τοῦτο, γραφὲν ὑπὸ μὴ εἰδικοῦ καὶ βασισθῆν σχεδὸν ἀποκλειστικῶς εἰς δύο ἢ τρία ἔργα τῶν Brockhaus, Dölger καὶ Ξυγγοπούλου. Ἰσως τῆς τέχνης θὰ ἔπρεπε νὰ τὴν ἀφήσῃ ἔξω τοῦ ἰδικοῦ του πεδίου ὁ κ. Μαμαλάκης.

Τὸ δεύτερον βιβλίον τοῦ ἔργου, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἀναφέρεται εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἄγ. Ὁρους ὑπὸ τοὺς Τούρκους. Τοῦτο περιλαμβάνει τέσσαρα βιβλία. Εἰς τὸ πρῶτον περιγράφονται τὰ ἐν Ἄγιῳ Ὁρει διαδραματισθέντα κατὰ τὸν 15ον καὶ 16ον αἰῶνα (σ. 225-251), ἐν συνεχείᾳ δέ, εἰς τὸ δεύτερον, τὰ συμβάντα κατὰ τὸν 17ον καὶ 18ον αἰῶνα (σ. 252-320). Ὁμοιογεῦμεν ὅτι δὲν κατανοοῦμεν διατί γίνεται τοιαύτη κατὰ αἰῶνα καὶ βασιλεύσαντας σουλτάνους (Σουλεϊμάν Α', Σελίμ Β') ὑποδιαίρεσις τοῦ βιβλίου. Τὸ τρίτον μέρος τοῦ βιβλίου αὐτοῦ (σ. 335-386) περιγράφει τὴν πνευματικὴν κίνησιν καθὼς καὶ τὴν ἀκτινοβολίαν τοῦ Ἄγ. Ὁρους εἰς τὰς σλαβικὰς χώρας καὶ τὴν Ρουμανίαν ἀπὸ τοῦ 1430 μέχρι τοῦ 1821. Καὶ ἐνταῦθα ἡ διαίρεσις τῶν κεφαλαίων εἶναι ὀλίγον ἀκατανόητος. Τὸ Β' κεφ. ἐπιγράφεται «Ἡ ἀκτινοβολία πρὸς Βορρᾶν κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς Τουρκοκρατίας» καὶ τὸ Γ' κεφ. «Ἡ περαιτέρω πνευματικὴ κίνησις ἐν Ἄγιῳ Ὁρει καὶ ἀκτινοβολία πρὸς τὸν Βορρᾶν κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα». Ποῖον εἶναι λοιπὸν τὸ στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον καθορίζει τὰ ἔργα τῶν δύο αὐτῶν περιόδων; Διατί ἔπρεπε νὰ γίνῃ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ διαίρεσις, ἐφ' ὅσον τὰ ἐκτιθέμενα εἰς τὸ Γ' κεφάλαιον ἀποτελοῦν ὀργανικὴν συνέχειαν τῶν ἐκτιθεμένων εἰς τὸ Β' κεφάλαιον; Τὸ τέταρτον μέρος τοῦ βιβλίου τοῦτου (σ. 387-416) ἀφιερῶται εἰς τὰς καλὰς τέχνας ἐν Ἄγιῳ Ὁρει ἀπὸ τοῦ 1430 μέχρι τοῦ 1821.

Τὸ τρίτον καὶ τελευταῖον βιβλίον τοῦ ἔργου ἐπιγράφεται «Τὸ Ἄγιον Ὁρος ἀγωνιζόμενον καὶ ἐλεύθερον». Εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον (σ. 419-448) ὁ συγγραφεὺς ἐκθέτει τὰ τῆς συμμετοχῆς τῶν ἀγιορειτικῶν μονῶν καὶ τῶν ἀγιορειτῶν εἰς τὴν ἐλληνικὴν ἐπαναστατικὴν κίνησιν πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ. Ἐνταῦθα θὰ ἦτο χρήσιμον νὰ γίνῃ λεπτομερέστερον λόγος περὶ συμμετοχῆς τοῦ ἐν Ἄθῳ τότε εὐρισκομένου ἐκπώτου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Σεραφεῖμ Β' εἰς τὰ Ὁρλωφικά. Τὸ γεγονός ὅτι ρωσικὴ φρεγάτα παρέλαβε τούτον ἐξ Ἄγ. Ὁρους μαρτυρεῖ τὴν ἀνάμειξιν τούτου εἰς τὸ κίνημα (βλ. Letopis russkago Sv. Andreevskago Skita na Afone (1841-1863), I, S.-Peterburg 1911, 54-62). Τὰ κεφάλαια Β' καὶ Γ', τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ Ἄγ. Ὁρους ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1854, εἶναι ἰδιαζόντως ἐνδιαφέροντα, δοθέντος ὅτι ἐμπίπτουν εἰς τὰ κατ' ἐξοχὴν γνωστά εἰς τὸν κ. Μαμαλάκη θέματα, ὅστις εἶχεν ἀσχοληθῆ μὲ τὴν Ἐπανάστασιν εἰς τὴν Χαλκιδικὴν καὶ τὸ Ἄγιον Ὁρος. Τὸ δεύτερον μέρος (σ. 449-482) περιλαμβάνει τὰ τῆς κατακτητικῆς ἐξαπλώσεως τῶν Ρώσων μοναχῶν ἐπὶ τοῦ Ἄγ. Ὁρους κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα, καθὼς καὶ τὰ ἐκ τῆς ἐπαυξήσεως τῶν Ρουμάνων, Σέρβων, Βουλγάρων καὶ Γεωργιανῶν μοναχῶν ἀνακίψαντα προβλήματα. Εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν ἄλλων σοβαρῶν ζητημάτων, ὡς τὸ θέμα τῶν ἀρμοδιοτήτων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, τὸ θέμα τῶν σχέσεων μονῶν καὶ ἐξαρχμάτων αὐτῶν κ.λ. ἀφιερῶται τὸ τρίτον μέρος τοῦ βιβλίου τοῦτου (σ. 483-524). Ἡ σχέσις

τοῦ Ἁγίου Ὁρους πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν, τὸ νομικὸν καθιστῶς αὐτοῦ, τὰ οικονομικὰ τούτου, καθὼς καὶ ἡ ὀργάνωσις τῆς ζωῆς τῆς μοναστικῆς χερσονήσου ἀπὸ τοῦ 1912 καὶ ἐντεύθεν, εἶναι θέματα τὰ ὁποῖα ἐξετάζονται εἰς τὸ τέταρτον μέρος (σ. 525-550). Τὸ πέμπτον καὶ τελευταῖον μέρος ἀναφέρεται εἰς τὴν πνευματικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν κίνησιν τοῦ Ἁγ. Ὁρους κατὰ τὴν ἐν λόγῳ περίοδον (σ. 551-583). Μετὰ μίαν γενικὴν ἀνασκόπησιν τῶν λεχθέντων καὶ τὰ συμπεράσματα (σ. 584-591), ὁ συγγραφεὺς δημοσιεύει ἀριθμὸν κειμένων (σ. 593-632) ἀναφερομένων εἰς τὴν διοίκησιν καὶ τὰ προνόμια τοῦ Ἁγ. Ὁρους ἀπὸ τοῦ 10ου αἰῶνος μέχρι τοῦ ἔτους 1783. Ἀκολουθεῖ ἡ δημοσίευσίς 24 πινάκων μοναστηρίων καὶ ἔργων τέχνης καὶ ἔπεται ἀναλυτικὸν εὑρετήριον. Εἰς τὸ τέλος (σ. 677-679) ὁ συγγραφεὺς παραθέτει χρήσιμον ἐρμηνευτικὸν λεξιλόγιον τουρκικῶν κυρίως λέξεων. Ὁ πινὰς παροραμάτων (σ. 681-684) περιλαμβάνει μόνον τὰ σπουδαιότερα ἐξ αὐτῶν, τὰ ὁποῖα ἐν τούτοις ἀνέρχονται εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν 118 !

Ἡ συγγραφὴ τῆς ἱστορίας καὶ τῶν ἐκφάνσεων τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ Ἁγίου Ὁρους διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῶν δυσκόλως δύναται νὰ εἶναι τὸ ἔργον ἑνὸς μόνου ἀνθρώπου. Σπανιώτατα ἐπιστήμων δύναται νὰ ἔχη εἰδίκευσιν, συγχρόνως δὲ καὶ ἔγκυρον γνώμην, ἐπὶ θεμάτων μοναχισμοῦ καὶ ἀσκητισμοῦ, πνευματικῆς ἱστορίας, πολιτικῆς ἱστορίας, οἰκονομικῆς ἱστορίας, ἱστορίας θεσμῶν, διπλωματικῆς ἱστορίας, ἀρχιτεκτονικῆς, ζωγραφικῆς, μικροτεχνίας κ.λ. κ.λ. Πάντα ταῦτα ἐνυπάρχον συγχρόνως εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἁγ. Ὁρους. Ἐπίσης ἂν θελήσῃ νὰ ἐργασθῆ κανεὶς βασιζόμενος κυρίως εἰς τὰς πηγὰς καὶ νὰ ἀποφύγῃ νὰ λάβῃ ταύτας ἐκ δευτέρας χειρὸς, ὡσαύτως δὲ νὰ μελετήσῃ ἔστω καὶ τὰ σπουδαιότερα βοηθήματα ἐκ τῶν παρατιθεμένων εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τοῦ Doens πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ γνωρίζῃ τὰς ἀρχαίας καὶ τὰς νέας σλαβικὰς γλώσσας. Εἰς περιπτώσιν ὅμως κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ ἠθέλαμεν νὰ παραβλέψωμεν ὅλας αὐτάς τὰς πραγματικὰς ἀνυπερβλήτους δυσκολίας, συγχρόνως δὲ νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν ἔλλειψιν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς βιβλιογραφίας ἑνὸς γενικοῦ μὲν, ἀλλ' ἐπαρκῶς πῶς τεκμηριωμένου ἐκ τῶν ἐνόντων ἔργου περὶ Ἁγίου Ὁρους, τότε πρέπει ὄχι ἀπλῶς νὰ ὑποδεχθῶμεν μετὰ κατανοήσεως, ἀλλὰ καὶ νὰ χαιρετήσωμεν προφρόνως τὸ πόνημα τοῦ κ. Μαμαλάκη. Οὗτος ἐμοχθήσε σκληρῶς διὰ νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ ὀγκῶδες αὐτὸ ἔργον, ἐπέτυχε δὲ πλήρως νὰ δώσῃ μίαν γενικὴν εἰκόνα τῆς ἱστορικῆς πορείας τοῦ Ἁγ. Ὁρους. Διὰ τοῦ ἔργου τοῦ κ. Μαμαλάκη συμπληροῦται ὁπωσδήποτε ἐν κενόν, τίθενται δὲ ὀριστικῶς εἰς τὸ περιθώριον δι' αὐτοῦ τὰ ἔργα τῶν Σμυρνάκη, Βλάχου καὶ Σωτηρίου. Ἀξίζει οὖν συγχαρητήρια εἰς τὸν συγγραφέα διότι εἶχε τὸ θάρρος νὰ ἀναλάβῃ τὴν συγγραφὴν τοῦ ἔργου τούτου, τὸ ὁποῖον, ἂν μὴ τι ἄλλο, τουλάχιστον δίδει εἰς τὸν μέσον καὶ μὴ εἰδικὸν Ἑλληνα ἀναγνωστὴν μίαν ἱστορικὴν εἰκόνα τῆς ἱερᾶς χερσονήσου ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ - ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΤΑΧΙΑΟΣ

Ἰωάννου Πετρώφ, τοῦ ἐκ Μόσχας φιλέλληνος, Περίοδος κλεφτουριά τῆς Μακεδονίας. Βιογραφία 28 κλεφταρματολῶν τῆς. Εἰσαγωγή, μετὰ καταλόγου τῶν ἀνεκδότων ἔργων τοῦ Πετρώφ, προσθήκαι καὶ ἐπιμέλεια Γεωργίου Χ. Χιονιῶδη, Θεσσαλονίκη (ἐκδόσεις Π. Πουρναρᾶ) 1972, 8ο, σσ. 220, εἰκ. 20.

Πρόκειται γιὰ μιὰ ἐκδοσιμὴ κομῆ καὶ ἀρκετὰ προσεγμένη τυπογραφικὰ, γι' αὐτὸ καὶ δίκαιος ἑπαινος πρέπει νὰ δοθῇ καὶ στὸν ἐπιμελητὴ τοῦ βιβλίου καὶ στὸν ἐκδότη. Ὁ κ. Χιονιῶδης ἔχει ἀφοσιωθῆ μὲ πάθος στὴν ἱστορικὴ ἔρευνα τόσο τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας του τῆς Βέροιας ὅσο καὶ γενικὰ τῆς Μακεδονίας, ὥστε δὲν μᾶς ἐκπλήσσει καὶ ἡ νέα του αὐτὴ ἐπιστημονικὴ συμβολή. Τὸ περιεχόμενόν τῆς εἶναι, ἂν ἐξαιρέσουμε βέβαια τὴν ἀναγκαία